

כלאי הרכבה – סקירה¹

הקדמה

מרבית עצי הפרי הינם מורכבים. חלקם הגדול מורכב בהיתר (מין במינו), חלקם באיסור (מין באינו מינו) ולפעמים אין הכרעה לגבי הסיווג המיני (מהבחינה ההלכתית - ספק מינו).

הצורך בהרכבת העצים נובע משיקולים מקצועיים שונים: מחד גיסא הרצון לקבל את הפרי המבוקש ע"י בחירת הרכב, ומאידך גיסא, בחירת כנה שתתאים לתנאי הקרקע, מניעת מזיקים, כמות ואיכות יבול, הבכרת יבול ועוד.

הקושי שבפניו עומדים הנוטע והאדם הפרטי שמזמין עצים במשתלה, הוא שגם אם מבררים בצורה מדויקת את שם הרכב ואת שם הכנה, לרוב אין בנתונים אלו כדי לדעת אם מדובר בעצים שמורכבים באיסור (מין באינו מינו) או בהיתר (מין במינו). זאת, מכמה סיבות:

א. ההגדרות ההלכתיות להגדרת המין אינן זהות להגדרות המדעיות.

ב. הכנות מיוצרות במטעי-אם או במשתלות, ומגמת הגידול היא אך ורק לצורך לקיחת ייחורים לצורך גידולם בתור כנה, ולפעמים גם אין גדלים עליהם פירות (ברבוי וגטטיבי וכנות מכלוא לרוב אין פירות), אשר חשובים לקביעת המין מהבחינה ההלכתית, כדלהלן.

ג. מגמת הסקירה שבפניו היא בראש ובראשונה להגביר את המודעות של ציבור הנוטעים (חקלאים ואנשים פרטיים) לבעיית נטיעת עצי פרי שיש בהם בעיה של כלאים.

ד. ברצוננו למקד את בעיות הכלאים כדי שמי שמזמין את השתילים יידע להפנות אלינו למכון שאלות לברור, ואנו נשתדל להתייחס לכל שאלה ספציפית לגופה, תוך צירוף מכלול השיקולים ההלכתיים במקרה הנדון.

ה. בסקירה שלפניו נציין את הכנות המקובלות בהתייחס לזן הרכב שהנוטע מזמין, נציין את המינים שבהם אין בעיית כלאים, וכן מינים בהם יש בעיית כלאים עם האלטרנטיבות המותרות, במידה שהן קיימות. נציין גם את הכנות הבעייתיות שלגביהם עדיין אין הכרעה הלכתית, וכאמור, לגביהן נשתדל להכריע בכל מקרה לגופו, לאחר התייעצות עם גדולי הפוסקים.

תקציר הלכתי

א. נאמר ברמב"ם (כלאים פ"א ה"ה):

כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר: "שדך לא תזרע כלאים". כיצד: המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח - הרי זה לוקה מן התורה בכל מקום, בין בארץ בין בחוץ לארץ.

ב. איסור כלאי אילן כולל רק את פעולת ההרכבה, דהיינו: החדרת ייחור (רכב) של מין אחד בכנה ממין אחר².

ג. אסור לטעת אילן שהרכב באיסור, אך נחלקו הפוסקים אם איסור זה הוא מדאורייתא³ או רק מדרבנן⁴.

¹ הסקירה פורסמה לראשונה בחוב' אמונת עתיך 11 עמ' 73; סקירה מעודכנת זו – מתוך הלכות הארץ הלכות ערלה.

² סנהדרין (ס ע"א), ושם הוקשה הרכבה להרבעת בהמה.

³ חזו"א (כלאים סי' ב ס"ק ט).

ג. אילן שהורכב באיסור (מין באינו מינו) - אסור לקיימו, כלומר שאין להשקות אותו, אין לדשן אותו וכדו'⁵.

ד. במקרים שהם ספק מינו מותר לקיים את האילן המורכב⁶, ומותר לטעת את האילנות ע"י גוי⁷. ויש פוסקים המתירים אף נטיעה בגוש והרכבת עין⁸.

ה. מבואר ברמב"ם (הל' כלאים פ"ג ה"ה) שאף בשני מינים מועיל דמיון להתיר את הכלאיים מפני שבכלאיים הלכו אחר מראית העין. הקריטריונים הקובעים, לדעת הרמב"ם, הם: דמיון העלים, או לחילופין דמיון הפרי, ובלבד שההבדל בטעם לא יהיה גדול מאד⁹.

ו. אסור להרכיב אילן מאכל על כנת סרק¹⁰.

כאמור בהקדמה, מקרים בעייתיים יש להפנות לרב כדי למצוא פתרונות אלטרנטיביים או כדי למצוא דרכים לבצע את ההרכבה או את הנטיעה בדרך היתר.

רשימה של צירופים כנות/רוכב מותרים ואסורים¹¹

* הסקירה המקצועית מסודרת לפי שמות הרוכב (בסדר א"ב) מלבד ההדרים - לפי שמות הכנה.

אבוקדו - מורכב על כנות מזריעי אבוקדו: **מקסיקאני או מערב הודי** - הרכבה מותרת.

אגוז המלך - מורכב על על כנות מזריעים של אגוז המלך - הרכבה מותרת.

אגוז מקדמיה ראה מקדמיה.

אגוזי פקן - מורכב על כנות מזריעים של אגוזי פקן - הרכבה מותרת.

אגס - מעל 59% מהאגסים מורכבים על כנה של חבוש A, B29 ויש בכך בעיה חמורה של כלאים.

באגס מזן ספדונה האלטרנטיבות לכנת החבוש הן כנות אגס שהובאו מארה"ב, כמה טיפוסים ohf - הרכבה מותרת.

⁴ משפט כהן (סי' כ-כג), וע"ע שו"ת חתמ"ס (ח"ו סי' כה).

⁵ שו"ע (יו"ד סי' רצה סעי' ז).

⁶ חזו"א (שם).

⁷ חזו"א (כלאים סי' א ס"ק א ד"ה ואפשר), (הגרי"א הרצוג) מצוות התלויות בארץ סוף סי' יא).

⁸ ראה תשובתו של מרן מרן הגר"ש ישראלי זצ"ל בחוברת זו (עמ' 11).

⁹ השו"ע (יו"ד סי' רצה סעי' ו) (פסק כרמב"ם. ועי' ביאור הגר"א שמציין לדברי השו"ע) סי' רצ סעי' ט"ו) בניגוד לדעת הר"ש.

¹⁰ שו"ע (יו"ד סי' רצה סעי' ג). ונחלקו הפוסקים באילן שיש לו פירות בר שראויים למאכל ע"י הדחק, אם נחשב כאילן סרק: לדעת הלבושי שרד (עטרת זהב סי' רצה ס"ק ו ושו"ת נאות דשא סי' יב) הוי סרק ואסור, ולדעת המשכנ"י (יו"ד סי' סט) אינו סרק ומותר. ונראה שאפשר להקל, עי' "עץ הדר" (למרן הרב קוק זצ"ל מהדורת הרב זולדן עמ' ריח) ומשפט כהן (עמ' נב), (חזו"א) כלאים סי' ס"ק ט) לגבי הרכבת תפוז על חושחש. ולמעשה יש לבדוק כל מקרה לגופו.

¹¹ הרשימה הוכנה על ידי הרב יואל פרידמן יחד עם המד' החקלאי מאיר פרנקל, ופורסמה לראשונה ב'אמונת עתיך' 11 (תשנ"ו) עמ' 73; סקירה מעודכנת זו - מתוך הלכות הארץ הלכות ערלה.

ישנה כנה נוספת, **בטלפוליה**, שמתאימה בעיקר לזן קוסציה – הרכבה מותרת.

אלה (**בוטנה**, **פיסטוק**) - מורכב על זני בוטנה – הרכבה מותרת. באלה אטלנטית – יש להרכיב על ידי גוי.¹²

אנונה - מורכב על כנות אנונה – הרכבה מותרת.

אפרסמון - מורכב על כנות של אפרסמון וירג'יניה, **טריומפ** – הרכבה מותרת.

אפרסק ונקטרינה - מורכבים על שלושה סוגי כנות:

א. הכנות המקובלות הן מזרעיים של אפרסק **נמגרד**, **בלדי**, **91/91** – הרכבה מותרת.

ב. מורכב לפעמים על כנות שקד **אלנם** נגד נמטודות לצורך הבכרת הפרי. יש בהרכבה זו בעיה של איסור כלאים.

ג. על כנות שהן מכלוא של שקד ואפרסק. יש לציין, שאין תועלת מקצועית להרכבת אפרסק על כנות אלו כיון שהן נותנות עץ חזק מידי. **מקצועית**, מומלץ להשתמש בכנות מכלוא הנ"ל, במצב של שינטוע (ראה להלן).

כנת 766 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד, הגלעין דומה לשקד וטעמו כשקד. מראה הציפה וכן טעמה דומה לאפרסק. מותר באפרסק¹³ בעת הצורך.¹⁴

כנת 556 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד. הפרי דומה קצת לשקד וקצת לאפרסק. נלענ"ד כנ"ל בכנת 733.

כנת 641 - כנ"ל בכנת 993.

כנת GN אף היא מכלוא של אפרסק ושקד, לעת עתה לא נבדקה כראוי מבחינה הלכתית ויש להתייחס אליה כאל ספק מינו.

אקטינידה (קיוי) - מורכב על זרעיי קיוי (הרכבה מותרת).

בוטנה ראה אלה.

גודגן ודובדבן - מורכבים על כנות דובדבן: **מהלב**, **15 קולט** – יש אומרים שהוא ספק מינו ולכן יש לנטוע ע"י גוי. **כנת מזרד** – מותרת.

גויאבה - בד"כ על זרעיי גויאבה או על ייחוריה – הרכבה מותרת.

דובדבן ראה גודגן.

¹² שו"ת באהלה של תורה ד, עמ' 115-171; ועי' במאמרו של הרב שמואל דוד, תחומין ה, עמ' 171 שכתב להתיר.

¹³ כך פסק הגר"י אריאל שליט"א.

¹⁴ יש לעיין בהגדרת המין בכלאים האם יתכן להתיר את הכנה הזו הן לאפרסק והן לשקד, אף שהשקד והאפרסק כשלעצמם ה"ה כלאים זב"ז כלאים פ"א מ"ד. השאלה היא, האם הדמיון בעלים או בפרי ה"ה מגדירים את המין מבחינת הלכות כלאים, ולפי"ז לא יתכן שכנת 733 תהיה מוגדרת גם אפרסק וגם שקד, או שמא מראית העין הינה הגדרה בסיסית בהל' כלאים (עי' רמב"ם פ"ג ה"ה), ולכן יתכן שידמה הן לאפרסק והן לשקד, ואז יותר לשניהם. ונראה שכך סוברים מרן הרב קוק זצ"ל, משפט כהן, סי' כה; וכן חזו"א, כלאים סי' ג ס"ק ז; שם, ס"ק ד, ו.

¹⁵ הגר"ש ישראלי בתשובה לשאלה לרב יעקב פיינגבאום.

זית - מורכב על כנות מייחורי זית (כיום יש שיטות ריבוי ללא הרכבה, מייחורים בלבד).

חבוש - מורכב על כנות מזריעי וייחורי חבוש – הרכבה מותרת.

חרוב - מורכב על כנות מזריעי חרוב – הרכבה מותרת.

ליצי' - מורכב על זריעי ליצי' או הברכות של ליצי' – הרכבה מותרת.

מנגו - מורכב על כנות מזריעי מנגו (91/9, סבר, 41 – הרכבה מותרת).

מקדמיה - מורכב על כנות מזריעי מקדמיה – הרכבה מותרת.

משמש - מורכב בד"כ על זריעי משמש – הרכבה מותרת. בסוגי קרקעות כבודות משתמשים בכנות שזיף (**מריאנה**) ויש בכך איסור כלאיים.

כנת מירן (מכלוא של אפרסק ושזיף) – אסורה למשמש.

ישנן שתי כנות נוספות שמשמש בהן למשמש:

כנת 11-16, היא הכלאה של שזיף ואפרסק, אף היא אסורה למשמש.¹⁶ **כנת קדמן** שהיא הכלאה של אפרסק ושקד, אינה בשימוש, ובכל מקרה היא אסורה למשמש.

נקטרינה ראה אפרסק.

פיג'ויה - על כנות זריעי פיג'ויה – הרכבה מותרת.

פיסטוק ראה אלה.

קיוי ראה אקטינידה.

רימון - ריבוי ע"י ייחורים ללא הרכבה.

שזיף - מורכבים על שלשה סוגי כנות:

א. על כנות שהם טיפוסי שזיף: **מריאנה, מרובלן** – הרכבה מותרת.

ב. על כנות שקד (באדמות גיריות, לצורך הגדלה או הבכרת הפרי), ויש בכך איסור כלאיים.¹⁷

ג. על כנות שהן מכלוא של אפרסק עם שקד או אפרסק שקד ושזיף:

כנת 766 - מכלוא של אפרסק ושקד - יש בכך בעיה של כלאיים.

כנת "הנסן" - כנ"ל.

כנת GF 655 - מכלוא של אפרסק ושזיף - העלים דומים הן לשזיף והן לאפרסק. הפרי דומה יותר לשזיף. למעשה צריך לעשות בירור נוסף.

כנות מירן, פרסיאנה (בלקיום) - העלים דומים לשזיף. הפרי לא ידוע (אין פרי); לכן נראה שאפשר להקל בשעת הדחק להרכיב ע"ג את השזיף ובלבד שגם ההרכבה וגם הנטיעה מבוצעים ע"ג.¹⁸

¹⁶ ראה שמעון אנטמן ועוד, 'מבחן 7 זני משמש על 4 כנות בחוות אבני איתן לשנת 1113', www.mop-zafon.org.il/lab/nashir/0526.doc.

¹⁷ ע"י תשובת הגריא"ה הרצוג פסקים וכתבים, מצוות התלויות בארץ, סי' יג וע"ע בהמשך שם סי' יד, ארץ חמדה, עמ' קפח.

כנת סייטשין - העלים דומים לשדף וכן הפרי. יתכן שאפשר להתיר כנה זו.

שסק - בד"כ מורכב על כנות מזריעי שסק (הרכבה מותרת). לפעמים השסק מורכב על כנות של חבוש (לאדמות כבדות) שיש בהן איסור כלאים¹⁹.

שקד - מורכב על שני סוגי כנות:

א. על כנת שקד מר מזריע. למעשה אפשר להקל בהרכבה זו²⁰.

ב. בשנים האחרונות נפוץ השימוש בכנות מכלוא אפרסק-שקד, המאפשרות עץ גדול וכן יבול גדול יותר:

כנת 766 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד, הגלעין דומה לשקד וטעמו כשקד. הציפה דומה לאפרסק, וכן טעמה של הציפה כטעם האפרסק – מותר בעת הצורך²¹.

כנת 556 - מכלוא של אפרסק ושקד - העלים דומים לשקד. הפרי דומה קצת לשקד וקצת לאפרסק. אפשר להקל ולהרכיב עליה שקד.

כנת 641 - כנ"ל בכנת 993.

כנת "הנסן" - העלים דומים לשקד, הציפה דומה לשקד והגלעין דומה יותר לאפרסק. כנ"ל בכנת 733.

כנת GN אף היא מכלוא של אפרסק ושקד, לעת עתה לא נבדקה כראוי מבחינה הלכתית ויש להתייחס אליה כאל ספק מינו.

תאנים - בד"כ לא מורכב. ריבוי מייחורים (וגטטיבי). במקרים של החלפת זן, מרכיבים על תאנה – הרכבה מותרת.

תמר - הריבוי מנצרים של התמר, לא מבצעים הרכבה.

תפוח - מורכב על כנות תפוח (**זריעי מלוס, חשבי** - מקומי), כנות איסמולינג – הרכבה מותרת.

הדרים

בעיות הכלאים בהדרים הם קלות יותר מבחינה יחסית. **הסקירה מסודרת לפי הכנות** כיון שלרוב משתמשים בכל סוגי הכנות לכל מיני ההדרים, בכפוף לתנאים המקצועיים בכל מקום.

נראה שמבחינה הלכתית אפשר לחלק את מיני ההדר לשלושה²²:

א. תפוזים וקליפים (קלמנטינה, מנדרינה, וכיו"ב, קומקוואט).

ב. אשכולית, פומלה ופומלית.

ג. לימון ואתרוג.

¹⁸ ע"א אמונת עתיר 11 (תשנ"ז), עמ' 11.

¹⁹ ארץ חמדה, עמ' קפח.

²⁰ חזו"א, כלאים סי' ג ס"ק ה ומעשרות סי' א ס"ק כח וע"ע ארץ חמדה, עמ' רסח.

²¹ כך פסק הראשון לציון הגר"מ אליהו; וע"ע לעיל הערות 177-179.

²² לאחר בירור והתייעצות עם הגר"ש ישראלי והראשון לציון הגר"מ אליהו.

למעשה, אפשר להקל ולהחשיב את כל מיני ההדר כספק מינו,²³ ולכן יש להורות שבכל מקרה של ספק יש לבצע את ההרכבה ע"י גוי, ועדיפה הרכבת עין.²⁴

להלן רשימה של כנות מצויות בהדרים:

91/ - נראה כתפוז, ולכן מותר בתפוז ובקליפים.

וולקה מריאנה - נראה כתפוז, ומותר בתפוז וקליפים (יתכן שאפשר להקל בו גם לגבי לימון).

חושש - דומה לתפוז בעלים ובפירות, ולכן מותר כנ"ל.

טרויאר - דומה לתפוז, אך העלים הם כשל ה'תלת-עלה' – יש להרכיב על ידי גוי גם בתפוז וקליפים.²⁵

לימון גס - צורת הפרי דומה לתפוז, והטעם מזכיר את התפוז. העלים דומים ללימון, והטעם אינו רחוק גם מהלימון. לכן נראה שאפשר להקל ולהרכיב עליו תפוז, קליפים ולימון.

מקרופילה - דומה ללימון.

פורמן – לפי הנראה מותרת לאשכולית, פומלית ופומלה – הן ההרכבה והן הנטיעה מותרות על ידי יהודי.²⁶

ציטרומלו - תפוז.

קליאופטרה - דומה לקליף, ולכן מותר בכל הקליפים ובתפוז.

רנגפור RTX-803 - נראה כתפוז או קליף (טמפל), ומותר בתפוזים וקליפים.

רנגפור - צורת הפרי דומה לתפוז.

²³ חז"א, כלאים סי' ג ס"ק ז.

²⁴ ארץ חמדה, עמ' לה/1; עמ' פב, אות ב.

²⁵ אף שלרמב"ם די בדמיון אחד, והפרי דומה לתפוז ולקליפים, נראה שיש להחמיר, כי גם המדענים מסופקים אם הוא ממיני ההדר. וכן פסק הגרי"ש אלישיב.

²⁶ ראה הליכות שדה 177 (תש"ע), עמ' 75-79.